

כוונה בתפילה/מלאכי דוד

יסוד היסודות ועיקר העיקרים בעבודת ה' של איש הישראלי הוא התפילה, מי האיש החפץ בחיים האמיתיים, בדבקות והתקשרות לה' יתברך באמת, ילך ויעסוק בתפילה, שהיא עיקר ההתקרבות לה' יתברך, והיא גילוי האמונה בעלמא הדין, ועניינה גבוה מעל גבוה, וכדאיתא בגמרא (ברכות ו:): "מאי (תהלים יב, ט) 'כרום זלות לבני אדם'? אמר ליה: אלו דברים שעומדים ברומו של עולם ובני אדם מזלזלין בהן", ופירש"י: "כגון תפלה שעולה למעלה", וכבר האריכו בזאת רבות מרבותינו, ובפרט אור שבעת הימים מרן הבעש"ט ותלמידיו הקדושים. אמנם עיקר עניינה וגדלותה של התפילה כשהיא בכוונה, וכמ"ש רביה"ק מברסלב (ליקוטי מוהר"ן ט) "כי עיקר החיות מקבלין מהתפילה, כמו שכתוב (תהלים מ"ב) תפלה לאל חיי אמנם כל זה הוא רק בעניין שנתפלל בכוונה...", וכבר כתבו בספרים הקדושים "תפילה בלא כוונה כגוף בלא נשמה", וכן רבינו האר"י ז"ל (ליקוטי תורה פר' עקב) בזה"ל: "כי מעשה בלא כוונת הדבר הוא ככלי ריק, שהעיקר הוא המחשבה", והשתא דחזינן להכי, נבוא לעסוק בעזרתו יתברך בעניין הכוונה בתפילה, מהי, מתי חיובה ומתי מעכבת.

האם כוונה בתפילה מעכבת?

איתא בגמרא (ברכות ל:): "אמר רבי יוחנן: אני ראיתי את רבי ינאי דצלי והדר צלי. אמר ליה רבי ירמיה לרבי זירא: ודילמא מעיקרא לא כוון דעתיה, ולבסוף כוון דעתיה? אמר ליה: חזי מאן גברא רבה דקמסהיד עליה!... רבי חייא בר אבא צלי והדר צלי. אמר ליה רבי זירא: מאי טעמא עביד מר הכי? אילימא משום דלא כוון מר דעתיה - והאמר רבי אלעזר: לעולם ימוד אדם את עצמו, אם יכול לכוין את לבו - יתפלל, ואם לאו - אל יתפלל! - אלא דלא אדכר מר דריש ירחא...".

1. במשנה (ברכות ל). מובאת מחלוקת בין רבי אלעזר בן עזריה לחכמים בדין חיוב היחיד בתפילת מוסף, לדעת ראב"ע היחיד אינו מתפלל מוסף, ולדעת חכמים מתפלל. ר' יוחנן העיד שראה את ר' ינאי מתפלל ביחידות שתי תפלות זו אחר זו, ובהכרח שחירת מוסף היו, ומכאן מוכח שהלכה כחכמים, שיחיד מתפלל מוסף.

וביאור הגמ' שם הוא, שר' יוחנן ראה את ר' ינאי מתפלל ב' תפילות, שהן שחרית ומוסף, ורצו להביא ראיה מזה, דמותר להתפלל תפילת מוסף ביחיד (ודלא כראב"ע), וע"ז הקשה ר' ירמיה, שאולי ר' ינאי לא כיוון בתפילה והיה צריך לחזור פעם נוספת, ולכן התפלל ב', ולא היו אלו שחרית ומוסף, וענה לו ר' זירא, דודאי היו אלו שחרית ומוסף, שכן ר' יוחנן, שהוא גברא רבה, הביא ראיה זו, ולא מסתבר שהביא ראיה דבר שאינו קשור לעניינינו.

ובהמשך הגמ' מובא, שרב חייא בר אבא צלי תרי, וטען ר' זירא דודאי הדר וצלי משום דטעה בדריש ירחא, דאי מחמת כוונת הלב (דלא כיוון ובעי למהדר), הא ודאי אמד בדעתיה דיכול להתפלל ומחמת כן התפלל, וכיצד זה טעה באומדן הדעת.²

היוצא מדברינו הוא, שאדם שלא כיוון בתפילתו צריך לחזור ולהתפלל, ובאופן כללי קודם תפילתו צריך לאמוד בדעתו קודם תפילתו אי יכול להתפלל אי לאו, וכן עולה מדברינו שאם התפלל ולא כיוון (וכגון שלא אמד נכון בדעתו), צריך לחזור ולהתפלל ואע"פ שיש סיכוי גבוה שלא יכוון, וכדהוה בתפילתו ראשונה, ור' זירא הבין שאין בעיה בגוף העניין של התפילה שחזר ונתפלל, אלא בטעותו באומדן בלבד, וע"ז הכריח במעשה דרבי חייא בר אבא דטעה בדריש ירחא.

אמנם הקשה על הבנה זו הרב ישורון הי"ו (בשיעורו), חדא, דאומדן דעת הרי הוא אומדן ולא ידיעה וודאית, א"כ שמא רבי חייא אמד וטעה, ולכן חזר והתפלל, כיוון שלמעשה לא הצליח לכוון, ומאי קושיא דרבי זירא. ועוד, שמודה ר' זירא שאדם שלא אמד עצמו - לא יתפלל, אם כן, אם אמד וטעה ולא כיוון - יתפלל פעם נוספת אע"פ שלא יכוון פעם נוספת כדלא כיוון בראשונה?³

אמנם לכאורה אינו מובן, שהרי המציאות מראה שאדם שחוזר ומתפלל פעם שנית מחמת חוסר כוונה, מסיק דעתיה טובא בצלותיה, ולא נהירא קושיית

2. ושמא הוא מצטרף לטענת ר' זירא דלעיל, דר' יוחנן גברא רבה הוא, וכן הכא.

3. אמנם א"ז ודאי, אך קרוב להניח דמאחר וטעה באומדנא, ש"מ דטריד ושמא יטעה נמי באומדנא תניינא.

הרב⁴, דאי נמי נימא דאי טריד איניש, אי הדר וצלי הדר וטריד ולא מסיק דעתיה, לא אמרינן דטריד עד כולי האי⁵, ואמנם יש טעם רב בדבריו, אך לכאורה הפשט הפשוט הוא כדאמרינן, וכך נראה.

מכל מקום העולה מכל האמור הוא, דאליבא דכו"ע, היכא דלא כיוון בתפילתו - בעי למהדר ולצלווי, ועתה הבוא נבוא לדון במקומות בהן מעכבת הכוונה בתפילה.

חיוב הכוונה אימתי?

ובגמ' במקום אחר (שם לד:): איתא: "המתפלל צריך שיכוין את לבו בכולן, ואם אינו יכול לכוין בכולן - יכוין את לבו באחת; אמר רבי חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רב: באבות". וכן הוא בגירסא שלפנינו ובגרסת חלק מהראשונים. אך אית דגרסי בגמ' שזו מחלוקת בין רב ספרא לרב חסדא, דלרב חסדא ברכת

4. והרב בעקבות הקושיא, תירץ ד'לעולם' איננו ביטוי של חובה הלכתית כמו כל מצווה אחרת, אלא היא בחינת 'הדרך לכוונת הלב בתפילה', דהוא הנהגה טובה ואינו חובה והלכה בל יעבור. אך א"כ, לא נהירא קושיית ר' זירא על ר' חייא בר אבא, שהרי מאי קושיא, שמא לא אמד בדעתו ולא כיוון ועתה חוזר ומתפלל.

ותירץ שר' זירא נקט שהדין שצריך לחזור ולהתפלל הוא במי שלא אמד בדעתו כלל, והתחיל להתפלל ללא הכנה, דבכה"ג אם אומד בדעתו שבפעם השנייה יכוון עליו לחזור ולהתפלל. ואה"נ, אם אומד בדעתו שגם בפעם השנייה לא יכוון, לא יתפלל. והצורך באומדן הדעת מראש אינו חיוב גמור מעיקר הדין (דעיקר הדין שאסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו הוא רק כשיודע בוודאות אף ללא צורך באומדן דעת, שדעתו משובשת ולבו טרוד) אלא הדרכה חשובה ונכונה לכתחילה לאמוד את דעתו, וכשם שיש הדרכות רבות נוספות בחז"ל, כגון שיש להתפלל מתוך שמחה של מצווה (ברכות לא.), ולכן נכתב בלשון "לעולם ימוד" שבפעמים רבות לשון "לעולם" אינו בגדר הלכה גמורה. והוקשה לר' זירא דמאחר ויש להניח שרשב"א אמד דעתו קודם התפילה כמימרת ר' אלעזר שהרי היה אדם גדול, אם כן כשלא הצליח לכוון בראשונה, היה זה מחמת טעות באומד הדעת, אולם אחר שהתחווה לו טעותו, מדוע חזר והתפלל בשנית, הלא בכהאי גוונא אין להתפלל כלל. ולפ"ז, העולה לכאורה מהגמ', דמי שאומד בדעתו שלא יכוון, הנכון שלא יתפלל אפ' תפילה ראשונה, ומה שהצריכו לחזור ולהתפלל הוא שלא אמד בדעתו כראוי ולא עשה כלל עבודת הכנה לכוון את ליבו, אולם אם אמד בדעתו בראשונה ולא כיוון, אין לו לחזור ולהתפלל פעם שנייה. ותירוצו זה הוא ככפתור ופרח עם דברי הירושלמי וכדלקמן.

5. ועוד נימא דלא בעא למיכוון בכלי צלותא.

מודים עדיפה, וכן גרסו בגמ' בהגהות מיימוניות (הל' תפילה פ"י אות א) ובאגודה (ברכות סי' קכ) ובספר חסידים (סימן קנח) וכ"כ הראב"ה (ח"א סימן פט) והרוקח (הל' חסידות, שורש זכירת השם והתפילה) והסמ"ק (מצוה יא).

ונראה שהסברא בחשיבות ברכת אבות היא מצד שהיא תחילת התפילה וחשיבותה בה, וכן מצד תוכנה שהוא שבח כלפי ה' ולא בקשת צרכי האדם, ובזה מבואר גם עניינה של ברכת מודים שמתייחסת אל ה' ואל הקשר אליו, מלבד בקשת מילוי צרכי האדם. וכן נראו שהבינו רש"י (ברכות, שם ד"ה באבות), ר' אברהם בן הרמב"ם (שו"ת סי' עט אות ז) הרשב"א (ברכות יג:) וספר חסידים (שם) עיי"ש.

והנה, רוב רובם של הראשונים הבינו שב' הסוגיות אינן סותרות, אלא שהסוגיה שבה דובר שאדם צריך לאמוד דעתו אם יכול לכוון או לא, איירי אהני ברכות דאמרינן (אבות או הודאות), וכן נקטו כלל הראשונים הנזכרים לעיל, וכן הוא בתוס' (ברכות, שם ד"ה יכיון) וכן נראה מהרמב"ם (הל' תפילה פ"י) ועוד. ואולם, במאירי (ברכות ל:) הציג זאת כמחלוקת בין הראשונים, וז"ל: "התפלל ולא כיון דעתו בכל התפלה לא יצא וצריך לחזור ולהתפלל וכמו שאמרו בר' חייא בר אבא דצלי והדר צלי ונתברר להם שמצד כונה היה, ויש חולקים בזה אלא בברכה ראשונה".

ולמעשה, ישנן ב' סיעות ראשונים בעניין זה, הסיעה הראשונה, דסבירא לה דלעיכובא אינו אלא באבות, ואך ורק שם, ואי אף כיוון בהודאה אין זה ולא כלום ובעי למהדר, וכך נוקטים רש"י (ברכות לד:), והרא"ש (בתוספותיו שם), וכן נראה מדברי התוספות (ברכות לד:), וכ"כ הרשב"א (שם יג:) ורבינו יונה (שם כ:), וכ"ה בדברי רבינו הרמב"ם (הל' תפילה ונשיאת כפיים פ"י ה"א) והחונה עליו ההגהות מיימוניות (שם), ובסמ"ק (מצוה יא).

וכתב המאירי (בית הבחירה ברכות דף לד:) "ובגמ' אמרו שהמתפלל צריך לכוין את לבו בכל התפלה ואם לא כיון אלא בברכה ראשונה יצא ומקצת גאונים פוסקים כן ויש מי שאומר שבתפלה לא יצא עד שיכוין בכולה". ובמקום אחר (ברכות ל:) כתב וז"ל: "תפלה צריך אדם בה כונה יתרה ולעולם ישתדל אדם בעצמו כשירצה להתפלל שימצא דעתו מתיישבת להתכוין ואם מכיר בעצמו שאין יכול לכוין אל יתפלל התפלל ולא כיון דעתו בכל התפלה לא יצא וצריך

לחזור ולהתפלל וכמו שאמרו בר' חייא בר אבא דצלי והדר צלי ונתברר להם שמצד כונה היה ויש חולקים בזה אלא בברכה ראשונה". ולכאורה יש להסתפק כמי פסק המאירי, שהרי בכל מקום הביא היוצא מהסוגיה באריכות והחולקים עליה בקצירת האומר.

ונראה דיש לומר כמו שכבר כתבנו לעיל, דסבר דב' סוגיות הנ"ל חולקות, ויש לפשוט דפסק כסוגיה דבעי למיכוון באבות בלבד, דכן פסיק ותני בסתמא⁶ בעירובין (דף סה) בזה"ל: "וכן אל יתפלל עד שתהא דעתו מיושבת עליו. ואם רואה ששעת תפלה עוברת, יתפלל תפלה קצרה ולא יבטל מן התפלה לגמרי, ואם יכול לכוין לבו באבות יתפלל", וא"כ הרי הוא מצטרף לסיעה הנ"ל.

לעומת סיעה זו, ישנה הסיעה דסבירא לה דלעיכובא בעי לכווני או באבות או בהודאה, ואי לא כיוון באבות יכוון בהודאה ודיו, וכ"כ באגודה (ברכות סי' קכ) ובספר חסידים (סימן קנח) ובראב"ה (ח"א סימן פט) וכ"ה בספר הרוקח (הל' חסידות, שורש זכירת השם והתפילה).

ולכאורה אנן נקטינן כרוב רבוותא קמאי וכתרי עמודי הוראה דאמרו דלעיכובא הוא אבות בלבד ובה ישנו חיוב גמור לכוון, וכן פסק מרן בשולחן הטהור (או"ח סימן קא סעיף א) בזה"ל: "המתפלל צריך שיכוון בכל הברכות, ואם אינו יכול לכוון בכלם, לפחות יכוון באבות. אם לא כוון באבות, אף על פי שכוון בכל השאר, יחזר ויתפלל". ע"כ.

דין הבא מן הדרך

ומצינו בגמרא (עירובין סה.): "אמר רב: כל שאין דעתו מיושבת עליו - אל יתפלל... רבי חנינא ביומא דרתח לא מצלי... אמר רבי אלעזר: הבא מן הדרך אל יתפלל שלשה ימים... אבוא דשמואל, כי אתי באורחא לא מצלי תלתא יומי". ומשמע מדברי הגמ' דאדם הטרוד בצורה שאינו יכול לכוון, (וכגון שבא מן הדרך) - לא יתפלל.

אמנם כתבו רבותינו הגאונים והראשונים ובהם הרשב"א (שם) והמאירי (שם), וכ"ה בדברי רב האי גאון (שו"ת שערי תשובה סי' פט) ובמהר"ם מרוטנבורג (פסקי עירובין סי' קלח) ובמרדכי (סי' תקיב), וכ"כ ההגהות אשרי (עירובין פו סי' ז), דהאידינא

6. היינו ללא דעסק שם בהאי עניינא.

(היינו כבר בזמנם) אין מכוונים בתפילה כ"כ ולכן אין למנוע התפילה מחמת חסרון כוונה נוסף (כגון מאי דחזינן בגמרא).

והקשה מו"ר רה"י שליט"א (טל"ח ק"ש ותפילה עמ' ריח) דממה נפשך, אי הבא מן הדרך (או הטרוד) לא יכול לכוון באבות - מובן מדוע אמרו לו לא להתפלל, דלא מעכב, אמנם א"כ מדוע כתבו רבותינו הראשונים שיתפלל, והלוא לכאורה כל ברכותיו שמברך לבטלה הן! ואי יכול לכוון באבות, מ"ט בגמ' אמרו דלא יתפלל. ותירץ שם, דאיכא תרי ענייני בכוונה בתפילה, עניין ראשון הוא העמידה וההכנה שהם מכבוד התפילה והבא מן הדרך וכו', אינו מכבוד התפילה לעמוד בצורה כזו לפני המלך, כשהוא עייף ויגע, אי נמי בית שיש בו שיכר (נמי שם בגמרא) שאין זה מן הראוי להתפלל שם, והשני הוא בעניין התפילה עצמה, דבעי לכווני בה.

והיוצא מהדברים הוא, שדין זה בגמרא הוא הפלגה יתירה בעניין התפילה, שהיה שייך בזמן האמוראים, שהיו מכוונים טובא, אזי במקרה שלא הייתה מיושבת דעתם מחמת משהו חיצוני כדחזינן בגמרא, היה מקום להרחקות יתירות, ולא היו מתפללים, אמנם האידנא (כבר מזמנם של הגאונים והראשונים) דאין אנו מכוונים, אין להימנע מהתפילה מחמת דבר כזה.

בביאור הירושלמי

והנה, יש לעיין בדברי הירושלמי (ברכות פ"ב ה"ד) דהביא את דברי ר' אלעזר, דאי התפלל ולא כיוון ליבו - יאמוד בדעתו: אי יכול להתפלל פעם נוספת - יתפלל, ואי לא יכול לכוון בדעתו - לא יתפלל. ואמר שם ר' חייא שמימיו לא כיוון, אלא פעם אחת ניסה לכוון ולא הצליח וחשב 'מי נכנס לפני ה' ראשון', ועוד אמוראים שחשבו על דברים אחרים בתפילה⁷.

ולכאורה קשיא טובא על מקור זה מספר קושיות:

חדא, אהא דר' חייא צ"ע: דאי תימא דר' חייא ניסה כל ימיו לכוון ולא הצליח, מדוע הביא דיקא דוגמא זו, של 'מי יבוא ראשון לפני המלך', והרי ה"ל

7. כשמואל שמנה אפרוחים, וכו' בון ברבי חייא שמנה אבני בניין, וכן שם א"ר מתניה שמחזיק טובה הוא לראשו שכשמגיע הוא למודים ראשו כורע מאליו.

עוד רבות דוגמאות שיכל להביא ממשך כל ימי חייו, שהרי לא הצליח כל ימיו לכוון. ואי לא ניסה לכוון כל ימיו, מדוע אכן לא ניסה לכוון בשאר הפעמים. שנית, מאי נפק"מ מה בלבד דעתו של ר' חייא ולשם מה הביא זאת. שלישית, לכאורה הדברים הטורדים דעתו של אדם הם דברים שמתעסק בהם ביום יום, ומה עניין שחשב בזה ר' חייא. רביעית, שכן האידנא נמי גלוי וידוע דאיכא מהצדיקים והחסידים דכיוונו בתפילתם מרישא ועד גמירא.

חמישית וקשה מכולן, דהא ר' חייא, דהוה גברא רבה, כדאיתא בגמרא (מ"ק כח.) שאפי' מלאך המוות פחד ממנו, וכן תפילתו הייתה המקובלת ביותר באותו הדור, וכדאיתא בגמרא (ב"מ פה:) דתפילתו הייתה חשובה כתפילת שלושת האבות ובכוחה היה להביא גאולה לעולם, וכשהיה ש"צ, "אמר 'משיב הרוח' - ונשבה זיקא, אמר 'מוריד הגשם' - ואתא מיטרא, כי מטא למימר 'מחיה המתים' - רגש עלמא", וא"כ כיצד יעלה על הדעת שלא כיוון ר' חייא בתפילתו מימיו. נוסף על כן, תימה על דבריו של רבי מתניה שאמר "אנא מחזק טיבו לראשי", שמשמע ממנו ששמח במציאות זו, הלא אדרבא לכאורה היה לו להצטער ולהתבייש בכך, שכורע ומשתחוה מבלי לשים לב, רק מדרך ההרגל, ומהו שמתפאר בכך? ובכלל צריך להבין, דלכאורה אין כל חידוש בכך שראשו כרע מעצמו, שכן דרך כל האנשים שאינם מכוונים בתפילתם, ומה בכך.

ומכורח הקושיות הנ"ל, לכאורה מוכרח לומר שמעבר לכך שרצו ללמדנו דבר הלכה, רמזו עניינים הנשגבים ברומו של עולם וכפי שיבואר בע"ה. דבפשטות דבריהם נראה לכאורה שרצו לומר שבד"כ כיוונו, ואולם אף להם אירעו מקרים ואופנים בהם לא הצליחו לכוון, וכן נראה מכמה ראשונים שכך הבינו בדבריהם. דהנה בתוס' (ר"ה טז: ד"ה ועיון) כתבו בשם ר"ת שדברי הירושלמי מוכיחים שכוונה בתפילה היא מכלל ג' דברים שאין אדם ניצול מהן בכל יום וקא חשיב עיון תפלה, ומשמע מדבריהם שכוונת הירושלמי שלא הצליחו לכוון מההתחלה ועד הסוף, וכן הוא בר"ן (חידושים, ב"ב קסד: ד"ה ועיון), וכן איתא בהדיא באור זרוע (הל' תפילה סי' קב) שהאמוראים הללו כיוונו עכ"פ באבות, אלא שהתקשו לכוון בכל התפילה. ועיין ברשב"א (ב"ב קסד: ד"ה ועיון) דמשמע ממנו שפעמים כיוונו בכל תפילתם, אלא שרצו לומר שכוונה בתפילה קשה מאוד עד כדי כך שפעמים שאף

גדולי החכמים לא הצליחו לכוון. וכן משמע מהרא"ש (בתוספותיו לברכות לב: בד"ה כל המאריך) שהוכיח מדברי הירושלמי הללו "שאינ אדם יכול לכוין בתפלה בכל שעה", ומשמע שבסתמא כן כיוונו, ורק הביאו דוגמאות למקרים שאפ' גדולי ישראל התקשו בכוונה בתפילה. אולם לכאורה לפי הסבר זה עדיין לא מתיישבים דברי רבי חייא: "אנא מן יומי לא כוונית אלא חד זמן בעי מכוונה והרהרית בלבי וכו'", דמשמע שאדרבא, אף פעם לא כיוון.

ונראה שהאופנים החריגים בהם לא כיוונו היו לאחר טעות באומד הדעת בתפילה ראשונה, ושמא כוונת חלק מהראשונים הללו לפרש בדברי האמוראים הללו, שאם קרה ונטרדה דעתם באופן שלא הצליחו לכוון, לא היו חוזרים ומנסים לכוון בפעם השנייה, דבאותה פעם שחזרו וניסו לכוון כשדעתם היתה טרודה, לא הצליחו בכך, ואלו הדוגמאות שהביאו לאותה הפעם. והדברים מתיישבים יפה עם מה שהגמ' הביאה מימרות אלו כהמשך ובסמוך לדין שנאמר קודם לכן: "נתפלל ולא כיון לבו אם יודע שהוא חוזר ומכוין את לבו יתפלל, ואם לאו אל יתפלל". ומסתבר שרצו להעיר על דברים אלו, שכשהדעת טרודה קשה מאד לכוון בפעם השנייה. ולפ"ז מתיישב שבד"כ כיוונו, ובאותם פעמים שלא כיוונו, לא חזרו להתפלל בשנית, דכשניסו לעשות כן לא עלתה בידם⁸.

והדוגמאות הללו שהובאו בגמ', נראה שיש לפרשם על דרך הסוד. דעדיין לא נמלטנו מהקושי בצורך לפרט את עצם הדוגמאות הללו ע"י חז"ל, ומה שהשתבח רבי מתניה וכו"ל. וכן ראיתי שכתב בהדיא החת"ס (תורת משה, הפטרת פרשת שופטים) וביאר שהדוגמאות הללו של רבי חייא ושמואל ורבי בון בר חייא בגמ' הן שמות ויחודים וכוונות ידועים, ואמנם רבי מתניה אמר שכבר הרגיל את עצמו כ"כ עד שיוכל עתה לכוין ולא יתבלבל, וזהו שהחזיק טובה לרישא דמנפשיה כרע, עיי"ש.

שיטת הרמב"ם

אחר הדברים האלה, בוא נבוא בסיעתא דשמיא לבאר את שיטת הרמב"ם בעניין כוונה בתפילה. כתב רבינו (פ"ד הט"ו) בנושא דברים המעכבין בתפילה, וביניהם כוונת הלב, וז"ל: "כוונת הלב כיצד כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה,

8. ואולי היא סיעתא למ"ש הרב לעיל דיש להעמיד את דברי הגמ' בברכות בדצלי בלא אומד.

ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה, מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו... ובהט"ז כתב: "כיצד היא הכוונה שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה, לפיכך צריך לישוב מעט קודם התפלה כדי לכוין את לבו ואחר כך יתפלל בנחת ובתחנונים..." ומשמע מהכא דרבינו סבר דכוונה בעינן שאדם ירגיש בעצמו ויכוון שעומד מול הקב"ה בתפילתו, ודבר זה הוא ללא קשר להבנת המילים או כל דבר אחר. אמנם לעיכובא הוא ברכה ראשונה וכ"ש הרמב"ם בהמשך דבריו (פ"י ה"א).

ומבאר יותר רבינו בתשובותיו (מקור), שחלק מהעמידה מול ה' היא שלא יתפלל בחיפזון ובמהירות, כיוון שצריך להבין מה מדבר עם ה' יתברך, וזה אפשר רק על ידי תפילה מתונה במחשבה על כוונת הדברים.

והקשה רבינו חיים הלוי (על הרמב"ם שם) בלה"ק: "מסתימת לשון הרמב"ם מבואר דדין כוונה הוא על כל התפלה שכל התפלה הכוונה מעכבת בה, וקשה ממה שפסק הרמב"ם בפ"י שם ז"ל מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך, דמבואר להדיא דהכוונה אינה מעכבת רק בברכה ראשונה, וצ"ע.

ותירץ שם, שיש שלושה סוגי כוונות, אחת ב'מעשה התפילה', השנייה ב'כוונת המצווה' והשלישית ב'כוונת פירוש המילים', ומ"ש הרמב"ם שמעכב בכל התפילה הוא בכוונה הראשונה והשנייה, ואילו מה שמעכב רק בברכה ראשונה הוא רק כוונת פירוש המילים.

וכתב הרב ישורון הי"ו בזה"ל: "ואולם לכאורה יש להתקשות בהסבר הגר"ח. ראשית, לכאורה מחודש לומר שגם בש"ס וגם ברמב"ם נקטו שיש שני סוגי כוונות עם נפק"מ שונה להלכות. דבשלמא, מחלוקת הפוסקים מהי מהות הכוונה לעיכובא, דלכו"ע מיהת עסקינן בהגדרה אחידה ועל פיה פירשו את דברי המשנה והגמ' בכל דוכתי. אולם לפירוש הגר"ח צריכים אנו להעמיד בכמה וכמה מקומות ברמב"ם ובש"ס חילוקים בין סוגי כוונות, ולכאורה כל כי האי הו"ל לגמ' לפרש דבריה וכ"ש לרמב"ם. שנית, לכאורה קשה מה שמשווה את המתפלל ללא כוונת עמידה לפני ה' למתעסק. שהלא מהות המתעסק היא שאין בו כלל כוונה בעצם פעולת המעשה, אבל כאשר מתכוון לעשות את המעשה אלא שאינו משית ליבו אליו, אין זה מתעסק. וראיתי למו"ר הגר"ש טל (טל חיים חלק ק"ש

ותפילה סי' ה) שהקשה ג"כ על הגר"ח שאם הצורך בכוונה הוא על מנת להוציא את האדם מידי מתעסק ועל מנת לקיים את דין הכוונה הנצרך בכל המצוות, אין צורך לכוון בכל משך המצוה. ואם אדם מכוון לשם מצוה בתחילת המצוה, כוונה זאת עולה לו, גם אם הוא לא חושב עליה בכל משך קיומה. ויש להוסיף דבפרט בדברים ש"סתמא לשמה קאי", שמעשה כזה אינו יכול להיעשות מאליו לעולם, אם לא שהיה צורך במצווה כזו, וכגון במי שינענע ד' מינים לא כוונה כלל, או שיספור ספירת העומר ללא כוונה כלל, דאלמלא שהיתה מצווה כזו לא היה האדם עושה כן, קשה לכאורה להגדיר אדם העומד בשעת תפילה ואומר את נוסח התפילה בסגנונה (ובפרט במקום תפילה ובציבור שכל מהות העניין הוא כדי להתפלל) כמתעסק, כשוודאי לא ניתן לאמרם כמתעסק אם לא שגמלה בלבו ובמוחו לאמרם בגלל מצוות התפילה. ובאמת שמלשונות הראשונים אשר פסקו שיוצא יד"ח אף אם כיוון רק באבות, נראה ברור שאמירת שאר הברכות ללא כוונה אינן מעכבות ואפי' כשאינו חש שעומד לפני ה'. ורק אם לא הוציא בשפתיו כלל, הברכות מעכבות. ומסתבר שכך גם דעת הרמב"ם. שלישית, בעצם זה שמגדיר הגר"ח את העמידה לפני ה' כמעשה התפילה ואת הכוונה בפירוש המילים כדין מסויים בתפילה, לכאורה ג"כ קשה. דלכאורה לב ליבה של מצוות התפילה היא הפנייה אל ה' והשיחה לפניו, וזה עיקר מה שמאפיין את המצווה, וממילא דין הכוונה אינו דין במצווה, אלא הוא חלק בלתי נפרד ממהותה, ולכאורה הוא עצמו חלק ממעשה המצווה, וברור גם שלא ניתן לנתק אותו מחווית העמידה מול ה', דאין אפשרות לכוון פירוש המילים ללא כוונת עמידה מול ה', דאין זה "כוונה" אלא רק ידיעת פירוש המילים, והגדרת הכוונה בפירוש המילים היא מיניה וביה כוללת בתוכה גם את כוונת העמידה מול ה', ואינה כדבר נפרד. ואדרבא, העמידה לפני ה', כשלעצמה אינה נוגעת דווקא למהות מצוות התפילה, דישנם מצבים שונים בהם יכול האדם לעמוד לפני ה', למרות שאינו פונה אל ה', וכגון במצוות הבטחון, כשבטוח בה', אף אם אינו פונה אליו, ואין הבטחון נחשב לתפילה. ובשלמא אם הגדרת מעשה התפילה הוא הדיבור אל ה' והעמידה מולו גם יחד, דבזה ניתן להבין שבעצם העמידה מול ה' והדיבור מולו, אף ללא כוונת פירוש המילים כבר יוצא ידי חובת התפילה מאחר שסוף סוף פנה אליו יתברך, וניתן גם להבין באופן מחמיר יותר שעד שלא יכוון גם את

פירוש הדברים, אין כאן כלל מעשה של מצווה. ומ"מ כל זה הוא מעשה התפילה, וכוונת המצווה היא רצון האדם לקיים את מצוות התפילה כבשאר מצוות(דבזה הסכים גם הגר"ח). דבאופן זה מתקיימת הגדרה אחידה למושג של כוונה בתפילה (בין לפי ההבנה שיוצא יד"ח אף ללא פירוש המילים כל שעומד לפני ה', ובין לפי ההבנה שגם צריך לכוון בפירוש המילים) אבל החלוקה בין עמידה מול ה' כמעשה המצווה וכוונת פירוש המילים כדין מסויים במצווה היא לכאורה קשה כנ"ל.

ולכאורה, יש ליישב בפשיטות בדעת הרמב"ם שכתב דבריו באופן דכלל ופרט. בראשית דבריו רצה הרמב"ם לדבר על התפילה באופן היותר נעלה ובאופן הנצרך לכתחילה אך לא דק להיכנס לפרטי הדין. ולאחר מכן, כשנכנס לתוך גדרי הדין, ביאר זאת לפי הדין שברכת אבות מעכבת. ובדומה לאופן בו הבינו רוב הראשונים את היחס בין סוגיית הגמ' בה נאמר שמי שהתפלל ולא כיוון צריך לחזור ולכוון, ששם לא נכתב בדווקא על ברכת אבות, ומהסוגיית האחרת שהובא בה הדין דרק ברכת אבות מעכבת, למדו הראשונים שכך גם כוונת הסוגייה הראשונה, אלא שדיברה דרך כלל. ואם כן דעת הרמב"ם כשאר הראשונים ולא קשיא. שו"ר שכן כתב בהדיא מרן החזו"א (גליונות לחידושי הגר"ח על הרמב"ם שם) וז"ל: "הר"מ בפ"ד בעיקר התפילה איירי וענינה, אבל שיעור שחייבו חכמים לעכב פירש בפ"י. וכל אדם העומד להתפלל לא שייך בו מתעסק, דלעולם יש בו ידיעה כהה שהוא תפילה לפניו יתברך, אלא שאין לבו ער כל כך ובידיעה קלושה סגי דיעבד, אלא שאינה רצויה ומקובלת כל כך". וכן כתב מרן הגרע"י זצ"ל בשו"ת יביע אומר (ח"ג – או"ח סי' ח) ושכן כתבו המעשה רוקח והנחל איתן, והאדר"ת בהגהות בני בנימין, (הל' תפילה פ"ד הט"ו) יעו"ש.

וראיתי למו"ר הגרש"ט שליט"א (שם) שביאר באופן נוסף, וז"ל: "בפ"ד הרמב"ם מתייחס לכל דיני ההכנה לתפילה, וכמבואר בתחילת הפרק (פ"ד ה"א): חמשה דברים מעכבין את התפילה אע"פ שהגיע זמנה: טהרת הידים וכסוי הערוה וטהרת מקום התפילה ודברים החופזין אותו וכוונת הלב". והמשותף לכל הדברים הללו הוא הצורך להכניס לפני התפילה כדי שבשעת התפילה יהיו ידיו טהורות וערוותו מכוסה ומקומו טהור ולא יהיו דברים החופזין אותו. וזו כוונת הרמב"ם גם ביחס לכוונת הלב. הרמב"ם מבאר את האיסור להתפלל כשהאדם

אינו מיושב בדעתו, ואת האיסור להתפלל כשהוא שיכור וכו' ואת הדין שאין עומדים להתפלל מתוך קלות ראש וכו'. ומצד העניין הזה הרמב"ם מבאר וכפי שכתב הרמב"ם בתשובה (מהדורת הרב שילת ח"ב עמ' תקפט-תקצ) שאפ' חוסר כוונה בפסוקי דזמרא הוא חטא עי"ש. שצריך להתיישב בדעתו לפני התפילה, כדי שיוכל להתפלל בכוונה, ועל זה הוא אומר שאם האדם יתפלל בלי כוונה, התפילה לא תהיה תפילה. ויוצא אפוא שעניין דבריו בפרק הזה הוא לתאר ולהגדיר מה מוטל על האדם לעשות לפני התפילה כדי שתפילתו תהיה בכוונה... ובדבריו על הצורך להכין את לבו לפני התפילה, הרמב"ם אינו עוסק בשאלה מה קרה אם נוצרה מציאות שבה למרות כוונת לבו לפני התפילה בכל זאת דעתו הוסחה ולבו לא היה עמו בשעה שהוא בפועל כבר נכנס לתפילה עצמה. אמנם בפ"י הרמב"ם עוסק בשאלה מה קורה כשדעתו של האדם הוסחה ממנו והוא הגיע לתקלות וטעויות כאלה ואחרות למרות שהוא הכין את לבו לפני התפילה. דהנה, בכל הפרק שם הרמב"ם דן על טעויות בתפילה... ולפי זה נראה שהרמב"ם קישר בין דיני טעויות לדין אי כוונה בחלק מהתפילה, כיון שלשיטתו הם שייכים לעניין אחד. והרמב"ם צירף את ההלכה של אי כוונה בחלק מהתפילה להלכות הללו, והיא אפילו מהווה פתיחה לכל הפרק שם. והרמב"ם לא נחית לבאר את ההלכה הזאת בפ"ד, כיון שהוא באמת סמך על מה שהוא כתב בפ"י, ומשום שאין זה מעניינו של פ"ד אלא דווקא מעניינו של פ"י...". ונראים הדברים כסוג של הרחבה לביאור החזון איש. – עד כאן זה דברי הרב ישורון? אם כן יש לציין זאת. אם לא, יש לציין עד היכן דבריו מגיעים.

מהי הכוונה הנצרכת?

והשתא דאתינן להכי, נבוא לבאר להלכה מהי הכוונה החייבת בתפילה שאלמלא היא אין האדם יוצא ידי חובתו.
 וחזינן לדברי רש"י הקדוש (בסידורו סי' ל) וסיעתו, ומהם הסמ"ק (מצוה יא) ובספר אהל מועד (שער התפילה) וכ"כ נמי רבינו יעקב ברבי אשר (טור אר"ח סי' צח אות א), דכוונה דבעינן היא כוונה בפירוש המילים, והיא ההכרחית עכ"פ בברכה ראשונה וכדלעיל.

לעומתם, כתב בספר החינוך (פרשת עקב מצוה תלג) שהכוונה החיובית בתפילה היא שיכוון שעומד בתפילתו מול ה' יתברך וכ"כ הרשב"א (שו"ת הרשב"א ח"א סי' תנג) דהכוונה המינימאלית שצריך היא שיתכוון שעומד מול ה' יתברך בתפילתו, ואי לא תימא הכי ותימא דמוכרח פירוש המילות, נמצא אתה מכשיל את הרבים, שלא יתפללו כלל בחשבם דאין יוצאים יד"ח בתפילתם, ולכן כל אחד יכוון כיכלתו.

וכתב בספר 'שבלי הלקט'⁹ (ענין תפילה סימן יז) דהמתפלל בסתמא ללא כוונה יצא ומייתי לה ראייה מזבחים דמקריב בסתמא יצא והכי נמי הכא, ומ"מ עדיף טפי להתפלל בכוונה.

ולכאורה קשיא טובא, דמניין ליה סברתו זו, דאינה מופיעה בתלמוד ובמקורות חז"ל, ואדרבה, איתא דחייב לכוון וכדלעיל, וכן כשתקנו חכמים תפילות כנגד תמידין משמע בעניין המהותי ולא להלכה למעשה, דאי הוה למעשה לכל דבריו, למה לא הביאו חז"ל בגמרא ראיות מהקבלת זמני התפילה לעומת זמני הקרבנות, ועוד, דלכאורה יש לחלק בין קרבנות לתפילה, דבקרבת, הקרבן קאי במקומו ובזמנו ככל פרטיו ודקדוקיו ורק המחשבה היתה בסתמא, מה שא"כ בתפילה שאדם שלא נתכוון כלל בתפילה אינו עשה ולא כלום, ואיבד את עיקר מעשה התפילה שהוא הפנייה לה' יתברך, וצ"ע.

ושמא אפשר לדחוק בדבריו ולומר דכוונתו כהרשב"א ומה דכתב 'בסתמא' כוונתו למילות התפילה דאמרן בלא כוונה בסתמא.

פסיקת ההלכה

לאחר כל האמור נראה בסיעתא דשמיא לדברי רבותינו האחרונים ולפסיקתם למעשה.

כתב הטור (אורח חיים הלכות תפילה סימן קא) "תנו רבנן המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות ואם אינו יכול לכוין בכולן לפחות יכוין באבות דאמר ר"א לעולם ימוד אדם עצמו אם יכול לכוין באבות יתפלל ואם לאו אל יתפלל ואם התפלל ולא כיון באבות יחזור ויתפלל ואם כיון באבות א"צ לחזור ויראה אפילו אם כיון

9. רבנו צדקיהו ב"ר אברהם הרופא, חי לפני כ-800 שנים באשכנז, תלמיד הריב"ן (ר' יהודה ב"ר בנימין) שהיה בן דודו ומתלמידי הר"ש משאנץ.

בכולן ולא כיון באבות שצריך לחזור ולהתפלל והאידינא אין אנו חוזרין בשביל חסרון כוונה שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכיון אם כן למה יחזור...". ונראה דנקט דהכוונה בימינו חסרה כ"כ דאפי' בסתמא בשלא כיוון – לא יחזור (ודלא כדאמרינן לעיל דהוא רק בבא מן הדרך).

אמנם מרן בשולחנו הטהור (או"ח סי' קא סע' א) כתב בזה"ל: "המתפלל צריך שיכיון בכל הברכות, ואם אינו יכול לכיון בכלם, לפחות יכיון באבות; אם לא כיון באבות, אף על פי שכיון בכל השאר, יחזור ויתפלל". והשמיט להא דכתב הטור ד"האידינא אין אנו חוזרין כו", ומשמע מדבריו שגם היום חוזרים אחסרון כוונה.

לעומתו כתב הרמ"א (שם) " והאידינא אין חוזרין בשביל חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכיון, אם כן למה יחזור", והם הם דברי הטור והכי פסק הרמ"א, וכ"פ החיד"א בברכי יוסף ודחה דברי מרן ע"פ המנהג. וכתב המשנה ברורה (סימן קא ס"ק ג) דאי אומד בדעתו דלא יוכל להתפלל קודם התפילה לא יתפלל עד שתתיישב דעתו.